

5. § A „nemzet”

Az érzelmi ráhatásnak megvan a maga pátosza. Ez azonban döntő részben nem a gazdasági kiválóság tudatából ered, hanem azon a presztízs-érzésen alapul, amely a történelme során hatalmi diadalokban bővelkedő politikai alakulatok esetén gyakran még a kispolgári tömegekbe is beivódik. Ragaszkodnak a politikai presztízshez, és ehhez az erős kötődéshez még valami társulhat, ami a nagyhatalmi alakulatra mint olyanra jellemző: az a sajátos hit, hogy az utódokkal szemben a most élők felelősek azért, hogy a hatalom és a presztízs hogyan oszlik meg a politikai közösségek között, hogy mekkora hatalma és presztízsze van a saját közösségnek, és mekkora az idegen közösségeknek. Magától értetődő, hogy mindenütt azok a csoportok vannak a leginkább eltelve ezzel a hatalmi presztízst eszményítő pátosszal, amelyek a politikai közösségen belül a hatalmat birtokolják és a közösségi cselekvést irányítják, és jellegzetesen ők maradnak a legmegbízhatóbb letéteményesei a feltétlen odaadást követelő, imperialista hatalmi alakulatként elgondolt „állam” eszméjének. Hozzájuk csatlakoznak egy-egy politikai közösségen belül azok a rétegek, amelyeknek – a már tárgyalt, közvetlenül anyagi jellegű érdekeken kívül-részben közvetve anyagi jellegű, részben eszmei jellegű érdekük fűződik az imperializmushoz, és azt képzelik, hogy fennállása folytán valamiképpen kiváltságos helyzetbe kerülnek. Mindenekelőtt pedig azok tartoznak közéjük, akik egy sajátos „kultúra” jellegzetes „letéteményeseinek” – az adott politikai alakulathoz tartozók körében elterjedt kultúra képviselőinek – érzik magukat. E körök befolyása alatt a pőre „hatalmi” presztízs mégiscsak elkerülhetetlenül megváltozik, és más jellegzetes formát – a „nemzeti” eszme formáját – ölti magára.

A „nemzetet” – ha ez a fogalom egyáltalában egyértelműen meghatározható –, biztosan nem lehet a neki tulajdonított, és a tapasztalatok szerint közös jegyek alapján definiálni. A fogalom – abban az értelemben, ahogy mindenkori használják – először is kétségtelenül azt jelenti, hogy az emberek bizonyos csoportjairól *feltételezik*, hogy sajátos szolidaritást éreznek másokkal szemben, vagyis a nemzet az értékek körébe tartozik. A továbbiakban azonban már nincs egyetértés: sem abban, hogy miként lehet ezeket a csoportokat elhatárolni, sem abban, hogy milyen közösségi cselekvést eredményez ez a szolidaritás. A szokásos nyelvhasználatban a „nemzet” először is nem azonos az „államot alkotó néppel”, vagyis nem a politikai közösségihez való mindenkori hozzátartozást jelenti. Számos politikai közösség ugyanis (például Ausztria [1918 előtt]) olyan embercsoportokat fog össze, melyek közül egyesek más csoportokkal szemben nyomtatékosan hangsúlyozzák a „nemzetük” önállóságát, vagy éppen az egyik vagy másik részét fogja össze egy olyan embercsoportnak, amelyet az érintettek egy-

séges „nemzetnek” tekintenek (erre szintén Ausztria a példa). Nem azonos továbbá a „nemzet” a nyelvközösséggel sem, hiszen a közös nyelv egyáltalán nem mindig elégséges (nem az a szerbeknél és a horvátoknál, az amerikaiaknál, az íreknél és az angoloknál), s ugyanakkor nem is látszik feltétlenül szükségesnek (a „svájci nép” kifejezés mellett hivatalos iratokban is szerepel az a kifejezés, hogy „svájci nemzet”), és néhány nyelvileg homogén közösség nem tekinti magát elkülönült „nemzetnek” (mint mondjuk – legalábbis nemrégiben még – a fehéroroszkok). Azok, akik igényt szoktak formálni arra, hogy külön „nemzetnek” tekintsék őket, rendszerint csakugyan a nyelvközösségre – különösen a közös nyelvet beszélő tömegek közös kultúrkincseire – hivatkoznak (a vitázók túlnyomó többsége hivatkozik erre a nyelvi harcok klasszikus hazájában, Ausztriában, és ugyancsak sokan Oroszországban és Kelet-Poroszországban), de nagyon eltérő a viták intenzitása (Amerikában és Kanadában például nemigen bonyolódnak heves vitákba). Ugyanígy azonban el is lehet vitatni, hogy mindenki, aki ugyanazt a nyelvet beszéli, tagja a „nemzetnek”, és ilyenkor más nagy értékekre, „tömegesen elterjedt kultúrkincsekre” lehet hivatkozni: felekezeti különbségekre (például a szerbek és a horvátok esetében), továbbá az eltérő társadalmi szerkezetre és az eltérő szokásrölcsökre, tehát eltérő „etnikai” jellegzetességekre (például egyfelől a németajkú svájciak, az elzásziak és a birodalmi németek, másfelől az írek és az angolok esetében), mindenekelőtt pedig az őket más nemzetekkel összekötő politikai sorsközösség emlékeire (az elzásziak esetében az őket és a franciákat a forradalmi háborúk óta – amely a közös hőskoruk – összekötő sorsközösségre, a balti népek esetében pedig arra, ami őket az oroszokkal összeköti, akiknek politikai sorsában ők is osztoztak). Az teljesen magától értődik, hogy a „nemzethez” tartozás nem csak azon alapulhat, hogy az odatartozóknak csakugyan közös vér folyik-e az ereikben: mindenütt gyakran előfordul, hogy éppen a legradikálisabb „nacionalisták” idegen származásúak. Az ugyan nem teljesen közömbös, hogy a tagok egy jellegzetes antropológiai típushoz tartoznak-e, de a közös antropológiai jegyek nem elégségesek „nemzet” alapításához, és nem is feltétlenül szükségesek. A „nemzet” fogalmába mindamelletttöbbsnyire beletartozik az az elképzelés, hogy közös a származás, és van valamilyen (meghatározatlan tartalmú) lényegi hasonlóság. Ennyiben nem különbözik az „etnikai” közösség érzésétől, amely – mint láttuk¹ – ugyancsak különböző forrásokból táplálkozik. De önmagában az etnikai közösség érzéséből még nem lesz „nemzet”. Semmi kétség nem fér hozzá, hogy a fehéroroszkokban mindig is megvolt az „etnikai” összetartozás érzése a nagyoroszkokkal szemben, de arra

¹ Vö. *Max Weber: Gazdaság és társadalom* 2/1. Budapest, 1992. Negyedik fejezet, 4. § 104. o. és kk.

valószínűleg még ma sem¹ tartanak igényt, hogy külön „nemzetnek” tekintsék őket. A felső-sziléziai lengyelek egészen a legutóbbi időkig szinte semmi összetartozást nem éreztek a „lengyel nemzettel”, és nem gondoltak arra, hogy ők részei a nemzetnek: a németekkel szemben ugyan külön „etnikai” közösségnek, de porosz alattvalóknak tartották magukat. Régi probléma, hogy „nemzetnek” lehet-e tekinteni a zsidókat? Erre a legtöbben ma is nemet mondanának, de minden bizonnyal másképpen válaszolnának az orosz zsidók tömegei – és más lenne közöttük a nemet mondók aránya –, mint ahogy az asszimilálódó nyugat-európai és amerikai zsidók, illetve a cionisták válaszolnának. Főképpen pedig a zsidók környezetében élő népek adnának nagyon különböző választ a kérdésre, ahogy például egyfelől az oroszok, másfelől az amerikaiak adnak (legalábbis azok az amerikaiak, akik – mint az egyik elnök² egy hivatalos írásában – még ma is ragaszkodnak az amerikai és a zsidó jelleg „lényegi hasonlóságához”). Azok a németajkú elzásziak, akik elutasítják, hogy a német „nemzethez” tartoznának, és a Franciaországhoz fűződő politikai közösség emlékét ápolják, ettől még nem számítanak minden további nélkül a francia „nemzet” tagjainak. Noha az Egyesült Államokban élő négerok – legalábbis jelenleg¹ – az amerikai „nemzethez” tartozónak számítanak, de nem valószínű hogy a déli államokban élő fehérek valaha is amerikaiak fogják tekinteni őket. Azt, hogy a kínaiak nemcsak „fajt”, hanem „nemzetet” alkotnának, 15 évvel ezelőtt még a Kelet jó ismerői is vitatták; ma¹ viszont nemcsak a vezető kínai politikusoknak, hanem ugyanazoknak a megfigyelőknek az ítélete is másképp hangozna. Úgy fest tehát, hogy adott esetben az emberek valamely csoportja jellegzetes magatartásával „vívhatja ki” magának a „nemzet” rangját – mégpedig rövid idő alatt –, vagy tarthat igényt rá mint „vívmányra”. Másfelől viszont vannak az embereknek olyan csoportjai, amelyek nemcsak közömbösséget tanúsítanak azzal [szemben], hogy hozzátartoznak-e valamely „nemzethez”, hanem egyenest lebecsülik ennek értékét: jelenleg ez mindenekelőtt a modern proletariátus osztálymozgalmának bizonyos vezető rétegeiről mondható el. Ezek a vezető rétegek egyébként a politikai és nyelvi hovatarozástól, valamint a proletariátuson belüli rétegződéstől függően nagyon különböznek, és mostanában¹ egészében véve megint egyre kevésbé sikerül hatást elérniük.

Az egyes csoportokon belüli társadalmi rétegek még akkor is nagyon különbözőképpen és fölöttébb változóan viszonyulnak a „nemzeti” eszméhez, ha a nyelv „nemzetként” tartja számon a csoportot: a lelkes kiállítás, a heves elutasítás és végül a teljes közömbösség (mint mondjuk a luxemburgiaké, és a nemzeti „öneszmélés előtti” népeké) között hiánytalanul megtalálható minden fokozat.

¹ A szöveg 1914 előli íródott (a kiadó megjegyzése).

² Theodore Rooseveltt (a kiadó).

A feudális és hivatalnoki rétegek, a nagyon különböző kategóriákba sorolható és haszonszerző munkát folytató „polgárság”, valamint az „értelmiségi” rétegek nem egyformán és történelmileg sem konstans módon viszonyulnak a „nemzeti” eszméhez. Máson alapul az a hitük, hogy külön „nemzetet” alkotnak, de nemcsak ebben [vannak] különbségek, hanem abban is, hogy a „nemzethez” tartozás – vagy az, ha nem tartoznak a „nemzethez” – gyakorlatilag nagyon sokféle, s jellegét tekintve fölöttébb eltérő viselkedésre vezethet. A „nemzeti érzés” nem egyformán hat a németeknél, az angoloknál, az amerikaiaknál, a spanyoloknál, a franciáknál és az oroszoknál. Más a szerepe például – hogy a legegyszerűbb tényállást ragadjuk ki – a politikai szervezethez viszonyítva, amelynek valóságos tartalmával a „nemzeti eszme”, ellentmondásba kerülhet. Ennek az ellentmondásnak nagyon eltérő következményei lehetnek. Az osztrák állam kötelekében élő olaszok¹ minden bizonnyal csak akkor harcolnának olasz csapatok ellen, ha erre kényszerítenék őket, a német nemzetiségű osztrákok nagy részében ma¹ nem lehetne megbízni, ha a németek ellen kellene vonulniuk, és feltehetőleg csak rendkívül vonakodva harcolnának, viszont a „nemzeti hovatartozásukat” a leginkább nagyra becsülő német-amerikaiak – ha nem is szívesen, de adott esetben mégis – feltétel nélkül harcolnának Németország ellen. A német állam kötelekében élő lengyelek valószínűleg küzdenének egy orosz-lengyel, de aligha harcolnának egy autonóm lengyel hadsereg ellen, az Ausztriában élő szerbek nagyon vegyes érzésekkel és csakis akkor szállnának szembe Szerbiával, ha volna remény közös autonómia kivívására, az orosz lengyelek pedig megbízhatóbbak volnának, ha a német, mintha az osztrák hadsereg ellen kellene harcolniuk. Az, hogy a kívülállókkal szembeni szolidaritás érzése ugyanazon a „nemzeten” belül fölöttébb különböző erősségű és változó intenzitású lehet, az egyik legismertebb tény, melyre a történelem tanított bennünket. Egészében véve még ott is megerősödött a szolidaritás érzése, ahol nem csökkentek a belső érdekellentétek. A „Kreuzzeitung” 60 évvel ezelőtt² még felszólította Oroszország császárárt, hogy avatkozzon be a belnémet ügyekbe, ami ma¹ – annak dacára, hogy fokozódtak az osztályellentétek – nehezen lenne elképzelhető. A különbségek mindenesetre nagyon jelentősek, a határok pedig nagyon elmosottak, és minden más viszonylatban ugyanilyen alapvetően eltérő válaszokat kapunk arra a kérdésre, hogy milyen következtetéseket hajlandó levonni az emberek valamely csoportja a – csoporton belül hangsúlyos és szubjektíve nagyon őszinte pátozzsal vallott – „nemzeti érzésből”, hajlandó-e egy sajátos fajta közösségi cselekvést építeni erre az érzésre. Legalább akkora különbségekkel találkozunk, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen mértékben őrződik meg valamilyen „nemzeti-

¹ A szöveg 1914 előtt íródott (a kiadó megjegyzése).

² 1850-ben (vö. 6. §, e kötet 45. o.).

nek” tekintett „szokáserkölc”, jobban mondva konvenció a diaszpórában, mint amikor azt vesszük szemügyre, hogy milyen jelentőségük van a közös konvencióknak abban, hogy egy közösség hisz a külön „nemzetként” való létezésében. A szociológia nem elégedhet meg az olyan – empirikusan nagyon sokféle jelentésű – értékfogalommal, mint a „nemzeti eszme”. Egy szociológiai kazuisztikának ki kellene dolgoznia a részleteket: fel kellene sorolnia a közösségi érzésnek és a szolidaritás érzésének minden egyes fajtáját, meg kellene mondania, hogy melyik milyen feltételek között jön létre, és melyiknek mi a következménye a résztvevők közösségi cselekvésére nézve.

Erre itt nem tehetünk kísérletet. Helyette viszont valamivel közelebről megvizsgáljuk azt a nagyon meghitt kapcsolatot, amely a „nemzeti” eszme és a neki elkötelezett személyek „presztízs”-érdekei között áll fenn. Legkorábbi és leghatározottabb megnyilvánulásai az eszme valamiképpen – még ha burkolt formában is – magában foglalta a gondviseléstől kapott „küldetés” legendáját, és azoktól, akiket az eszme képviselőinek pátosza megérintett, azt várták, hogy vállalják magukra a küldetést. Az eszme korai formáiba az az elképzelés is beletartozott, hogy a küldetés éppen azáltal – és csakis azáltal – válik valóra, ha gondosan ápolják a „nemzetként” elkülönült csoport individuális sajátosságát. Ezt a küldetést tehát – amennyiben a küldetés a tárgyának értékével igyekszik igazolni magát – következetesen csak úgy lehet elképzelni, mint sajátos „kultur”-missziót. A „nemzet” jelentőségét ugyanis azoknak a „kulturjavaknak” a fölényével vagy egyenest pótolhatatlanságával szokták összekapcsolni, amelyek csakis a sajátos mivolt ápolásával őrizhetők meg és fejleszthetők tovább. Ennélfogva magától értetődik, hogy azok számára, akik egy „kulturközösségen” belül a vezetést kisajátítják (kulturközösségen itt olyan emberek csoportját értjük, akik számára sajátos mivoltuknál fogva jellegzetes módon elérhetők bizonyos „kulturkincsnek” számító teljesítmények), ugyanolyan kihívást jelent a „nemzeti” eszme, mint a politikai közösségen belül hatalommal rendelkezők számára az állameszme. Azoknak, akik a vezetést kisajátítják: tehát az „értelmiségieknek” – ahogy ideiglenesen neveztük őket – rendkívül nagy része mintegy arra van predestinálva, hogy a „nemzeti” eszmét terjessze. Főképpen akkor, ha ennek a kulturának a hordozói¹

¹ Itt megszakad a fejtegetés. A kéziratlapon található jegyzetek arra utalnak, hogy ez után valószínűleg a nemzetállam fogalmának és fejlődésének a különböző történelmi korszakokban megfigyelhető fejlődése következett volna. A lap szélén még a következő mondatok találhatók: „A kultúra presztízs és a hatalmi presztízs szorosan összefonódik. Minden *győztes* háború növeli a kultúra presztízsét (Németország, Japán stb.). Azt a kérdést viszont már nem lehet »értékmentesen« megválaszolni, hogy a »kultúra fejlődésének« *kapóra* jön-e egy győztes háború? Biztosan *nem egyértelműen* (Németország 1870!). Még az empirikusan megragadható jegyekben *sem: a sajátosan* német jellegű tiszta művészet és irodalom nem Németország politikai centrumában alakult ki.” [Marianne Weber megjegyzése.]